

Nataša Jakop

UDK 811.163.6367.635

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Funkcijska delitev členkov: značilnosti naklonskih členkov¹

1 Razmejitev členkov od drugih besednih vrst

1.1 Členki se kot samostojna besedna vrsta od drugih besed ločijo, ker so nepregibni, imajo posebno skladenjsko vlogo in pomen in nimajo vprašalnice.²

1.1.1 Oblikoslovne značilnosti členkov

Členki se ne sklanjajo, pregibajo po spolu in številu, spregajo ali stopnjujejo. Poleg členkov so nepregibne besedne vrste prislovi, medmeti, predlogi in vezniki. Prislovi so nepregibni v ožjem smislu, tj. nimajo oblikospreminjvalnih značilnosti (se ne sklanjajo, pregibajo po spolu, številu, spregajo). Nepregibnost v širšem smislu pomeni odsotnost oblikotvornih značilnosti (stopnjevanje, tvorba glagolskih oblik). Kljub temu da se prislovi lastnosti stopnjujejo, je prislov po definiciji nepregibna besedna vrsta (Toporišič, 1984: 345). Tudi nekateri velelni medmeti so pregibni — ločijo osebo in število: *na, nate; lej, lejte* (Toporišič, 1984: 386).

1.1.2 Skladenjske in pomenske značilnosti členkov

Razločevalna lastnost med besednimi vrstami je skladenjska vloga v stavku. Členki, predlogi, vezniki in medmeti so »stavčni nečleni« (Toporišič, 1992: 308). Besede, ki so v stavku stavčni členi, izražajo predmetnost oziroma razmerje do predmetnosti, zato govorimo o predmetnopomenskih besedah: samostalniška beseda, pridevniška beseda, prislov, povedkovnik in glagol. Te besede imajo v stavku tudi svojo vprašalnico. Stavčni člen je pravzaprav skladenjska vloga predmetnopomenskih besednih vrst: samostalnišk opravlja v stavku prvotno vlogo osebka, predmeta, glagol vlogo povedka, pridevnik vlogo prilastka, prislov vlogo prislovnega določila, povedkovnik vlogo povedkovega določila. Sicer je stavčni člen definiran kot »/s/tavčna pomenska enota s tipično obliko, posebnim mestom v stavčni zgradbi ter s tipično vprašalnico« (Toporišič, 1992: 308). Razločevalne kategorije predmetnopomenskost (pomenska značilnost), stavčnočlenskost (skladenjska značilnost) in vprašalnica so prekrivne, kar je razvidno iz *Preglednice 1*.

J. Toporišič (1992) deli besede glede na pomen na **polnopomenske** (predmetnopomenske), tj. samostalniška beseda, pridevniška beseda, glagol, prislov, povedkovnik, in **nepolnopomenske (slovnične)**, tj. veznik, predlog, členek, medmet. Členek nima niti predmetnega niti slovničnega pomena (*Preglednica 1*). Da je delitev besed glede na pomen drugotna, posredno nakazuje že J.

¹ Prispevek je prirejeni del diplomske naloge, ki je nastala pod mentorstvom doc. dr. Marje Bešter v študijskem letu 1998/1999.

² O osnovnih merilih za razločevanje besednih vrst prim. J. Toporišič, 1984: 474, I. Černelič, 1991: 82.

Toporišič (1992: 7) v definiciji besednih vrst: »/to je/ množica besed z istimi slovničnimi značilnostmi: pregibanjskimi, skladenjskimi (pomenskimi)«.

Osnovno merilo za delitev besed na besedne vrste je torej (ne)stavčnočlenskost: »Besede se razvrščajo v besedne vrste glede na hierarhizirano vlogo v stavčni zgradbi. /.../ S skladenjskega vidika je mogoče deliti vse besedne vrste na stavčnočlenske in nestavčnočlenske /.../« (Vidovič Muha, 1984: 144). Teoretično to upošteva tudi J. Toporišič (1992: 273): »Besedne vrste so pravzaprav samo zaradi skladenjskih vlog.«

Členki in prislovi, besedni vrsti, ki ju jezikoslovna literatura pogosto uvršča v isto skupino, imajo sicer podobne pregibanjske značilnosti (nepregibnost), a različne pomenske in skladenjske značilnosti. Prislov je predmetnopomenska beseda. V stavku je samostojni stavčni člen (prislovno določilo), zato ima svoje vprašalnice (*kje, kdaj, zakaj, kako* ipd.).

Členki in medmeti pa imajo skupno značilnost, da vzpostavljajo razmerje z govornim dogodkom, pri čemer razumem govorni dogodek kot govorčevo jezikovno dejavnost, tj. sporočanje nekega vedenja naslovniku v določenih okoliščinah.³ Medmet je stavek, ki izraža govorčevo duševno stanje (*joj, av*), posnema živalske glasove, šume (*hov hov, bim bam*) ali govorec z njim veleva (*pst*). Členek je z besedo izražen govorni dogodek:⁴ *Mama je baje zdrava* ← *Mama je zdrava. Tako so mi rekli*. Členki in medmeti so stavki, vendar se razlikujejo v skladenjski rabi: členki so samostojni stavki (*Da. Morda.*) ali del drugega stavka (*Na rojstni dan bo prišla tudi teta.*), medmeti pa se nestavčno ne dajo rabiti (*Joj. Pst.*); izjema so primeri, ko je medmet stavčni člen (*Miška pa smuk v luknjo.*)⁵

1.1.3 Skladenjska in pomenska vloga členkov

- Strnitev, tj. zamena vsebinsko polnega stavka,⁶ pri čemer členek opozarja na spremne okoliščine vsebine stavka ali njegovega dela: *Na obisk so prišli tudi sošolci.* → *Na obisk so prišli sošolci. Niso prišli samo prijatelji.*; *Jasna je seveda spet zamudila.* → *Jasna je zamudila. To me ne preseneča.*
- Skladenjskonaklonska vloga: *Ali so prišli na obisk tudi sošolci?* → vprašalni skladenjski naklon; *Ko bi me Jasna poklicala.* → želelni skladenjski naklon.⁷
- Vzpostavljajo pomenska razmerja s sobesedilom:⁸
 - A: *Janezu so ukradli denarnico.*
 - B: *In kaj imam jaz pri tem?* → členek *in* se vsebinsko navezuje na predhodno besedilo.
- Govoreči s členki vzpostavlja stik z naslovnikom:⁹ *Gradivo, ki ste ga prejeli, je seveda samo del naše problematike.* → s členkom *seveda* 'kot veste/kot (vam) je znano' govoreči vzpostavlja neposreden stik z naslovniki.

³ J. Toporišič (1992: 54) razume govorni dogodek kot proces tvorjenja besedila, pri čemer govorec ni dejaven člen tega procesa in je izključen iz okoliščin: »Govorni dogodek je /t/vorjenje besedila iz jezikovnih prvin z namenom, da se obvestilo o nečem od govorečega prenese ogovorjenemu.« Definicijo govornega dogodka, ki vključuje jezikovno dejavnost govorca, okoliščine in rezultat govorečeve jezikovne dejavnosti, je vpeljala M. Križaj Ortar (1997: 12): »Govorni dogodek /.../ sestoji iz govorenja (govornega dejanja oz. govornih dejanj), njegovega sotvarja in njegovega izdelka.«

⁴ A. Vidovič Muha (1984: 144) to imenuje »stavčnočlenska modifikacija«. Členke in medmete je opredelila kot »modifikacijski besedni vrsti«: »m/edmeti kot izraz (globinske) stavčnostrukturirane povedi posredujejo celovit govorni dogodek /.../, členki kot izraz (globinskega) stavčnega dela povedi, stavčnega modifikatorja izraženežnega stavka /pa/ delni (neceloviti) govorni dogodek /.../« (Vidovič Muha, 1999: 22). To, da členki spadajo k drugemu stavčnemu vzorcu, je ugotovil J. Toporišič (1982: 13, 39).

⁵ O tem J. Toporišič (1982: 334). Zdi se, da so podobni primeri tudi pri členku: *Ni rekel ne da ne ne. Odgovarja samo z da in ne* (predmet).

⁶ J. Toporišič, 1982: 39, 333.

⁷ I. Černelič (1991: 83) je prva uporabila pojem skladenjskonaklonska vloga pri nekaterih členkih. J. Toporišič (1982: 262, 270) navaja primere s členki *ali, naj* pri obravnavanju vprašalnega in želelnega skladenjskega naklona.

⁸ I. Černelič, 1991: 83.

1.2 Slovnice besedne vrste in slovnični pomen

V jezikoslovni literaturi se nedosledno pojmujejo slovnične besedne vrste. J. Toporišič uvršča med slovnične besedne vrste različne besede:

- nepredmetnopomenske besede: veznik, predlog, členek, medmet (1992: 289; pojem slovnična besedna vrsta);
- predlog, veznik, členek (1982: 332).

Slovnične besede so tiste, ki izražajo slovnični pomen. Slovnični pomen je pomen razmerij med jezikovnimi prvinami. Razmerja med jezikovnimi prvinami pa izražajo le predlogi in vezniki, pri čemer predlogi izražajo podredna razmerja, vezniki pa podredna ali priredna razmerja. Pojem slovnični pomen povzemam po A. Vidovič Muhi (1992: 35, 36): »Če si namreč odgovorimo, kaj sploh je slovnični pomen — slovnična funkcija v duhu strukturalne slovnice s trditvijo, da je to jezikovna sposobnost izražanja dveh temeljnih razmerij znotraj predmetnosti — odvisnostnega v okviru podrednosti in neodvisnostnega v okviru priredja, potem smo seveda takoj pri dveh besednih vrstah — predložni in vezniški. Gre skratka za dejstvo, da imamo veliko besed, katerih temeljna vloga je ravno izražanje slovničnega pomena.« (Podč. N. J.)

J. Toporišič v *Enciklopediji slovenskega jezika* ni opredelil pojma slovnični pomen, čeprav ga je uporabil kot protipomenko pojmu predmetni pomen in v pomenu izražanja podrednih odnosov pri opredelitvi predloga:¹⁰ »Predlogi /.../ nimajo predmetnega pomena, ampak le slovnični, tj. z njim izražamo podredne skladenjske odnose med besedami oz. frazami.« (Toporišič, 1984: 348; podč. N. J.)

Členki in medmeti ne spadajo med slovnične besedne vrste, ker ne izražajo razmerij med jezikovnimi prvinami. V prispevku niso podrobneje obravnavani t. i. navezovalni členki.¹¹ Njihova vloga »vzpostavlja/ti/ zvez/o/ s sobesedilom« (Toporišič, 1984: 348) se namreč močno prekriva z vlogo medstavčnih veznikov. V tem smislu tudi njihov slovnični pomen ni izključen. Primer:

A: *Izgubila sem indeks, ne morem na izpit.*

B: *In kaj boš zdaj?*

Preglednica 1: Razločevalne značilnosti členkov od drugih besednih vrst.

Značilnosti	Oblikoslovne značilnosti	Pomenske značilnosti		Vprašalnica	Skladenjske značilnosti		
		+/- predmetno-pomenskost	+/- slovnični pomen		+/- stavčno-členskost	raba stavčnih nečlenov v povedi	
						del stavčnega člena	pastavek
<i>Besedne vrste</i>							
<i>Samostalniška b.</i>	+	+	-	+	+	/	/
<i>Pridevniška b.</i>	+	+	-	+	+	/	/
<i>Glagol</i>	+	+	-	+	+	/	/

⁹ Na to vlogo členkov v povedi je opozoril T. Korošec: »Zaradi te značilnosti /tj. da povezujejo enote stavka z izvenbesedilno resničnostjo/ so nekateri členki (*seveda, kajpada, pravzaprav*) primerni za to, da govoreči z njimi vzpostavi neposrednejši, živahnejši stik s poslušalci« (Dular, Korošec, 1994: 58).

¹⁰ Pojem slovnični pomen je uporabil tudi v teoriji upovedovanja: »Beseda *dekle* npr. ima predmetni pomen 'mlajša, neporočena oseba ženskega spola', njen slovnični pomen, ker je samostalnik, pa je lahko 'vršilka glagolskega dejanja' /.../ ali 'cilj glagolskega delovanja' /.../, 'okolščina' /.../, 'lastnost' /.../ ipd.« (Toporišič, 1992: 191; pomen; podč. N. J.)

¹¹ Vlogo navezovalnih členkov je podrobneje obravnaval A. Skubic, 1999.

Značilnosti	Oblikoslovne značilnosti	Pomenske značilnosti		Vprašalnica	Skladenjske značilnosti			
		+/- pregibnost	+/- predmetno-pomenskost		+/- slovnični pomen	+/- stavčno-členskost	raba stavčnih nečlenov v povedi	
							del stavčnega člena	pastavek
<i>Besedne vrste</i>								
<i>Prislov</i>	-	+	-	+	+	/	/	
<i>Povedkovnik</i>	+	+	-	+	+	/	/	
<i>Veznik</i>	-	-	+	-	-	-	-	
<i>Predlog</i>	-	-	+	-	-	-	-	
<i>Medmet</i>	-	-	-	-	-	-	+	
ČLENEK	-	-	-	-	-	+	-	

2 Delitev členkov v slovenskem in češkem jezikoslovju

2.1 Pomenska delitev členkov

J. Toporišič (1974: 48) loči trinajst pomenskih skupin členkov:

- členki, ki na kaj navezujejo: *Zakaj potem ne greš.*;
- izražajo soodnosnost: *Prišel sem zato, da bi pomagal.*;
- poudarjajo: *Ravno ti si mi moral to povedati.*;
- izvzemajo: *Prišli so le/samo trije.*;
- izražajo sodbo: *Približno kilometer daleč je.*;
- dodajajo: *Je tudi pametna.*;
- izražajo pridržek: *Pravzaprav je res.*;
- potrjujejo: *Da, tako je.*;
- izražajo možnost ali verjetnost: *Baje so ga videli.*;
- vprašujejo: *A(li) si ga dobil?*;
- spodbujajo: *Da mi zgineš spred oči.*;
- zanikajo, ne soglašajo: *Ne hodi ven ob takem vremenu.*;
- izražajo čustvovanje: *Žal je tako.*

V *Slovenski slovnici* (1984) je osnovno merilo za delitev členkov še vedno pomen. V primerjavi s svojo prvo delitvijo je J. Toporišič opustil skupino členkov, ki izražajo soodnosnost, dodal členke, ki izražajo mnenje in domnevo (*Baje so ga videli.*; *menda, češ, denimo, recimo*), in skupino spodbujalnih členkov razdelil na dve skupini: spodbujalni trdilni (*Ko bi bilo že konec tega sprenevedanja.*; *Naj bo po tvojem, naj gre.*) in spodbujalni nikalni členki (*Da me moreš tako jeziti. 'ne jezi me'; Nikar tako.*). Skupinam členkov je dodal več primerov, drugače pa je delitev enaka delitvi iz leta 1974.

2.2 Funkcijska delitev členkov

2.2.1 Funkcijska delitev členkov v slovenskem jezikoslovju

I. Černelič je v dveh svojih prispevkih (1991, 1993) podala zanimivo funkcijsko delitev členkov, ker je ugotovila, da se »v novejšem času kaže težnja po združevanju /skupin členkov/« (Černelič Kozlevčar, 1993: 224). Merili za delitev sta

- vloga členkov v stavku in
- vezanost členkov na določeno besedno vrsto oziroma stavčni člen.

2.2.1.1 Osnovno merilo za delitev členkov je njihova vloga v stavku.

I. Černelič loči členke, ki

- opravljajo določeno vlogo v stavku glede na skladijski naklon; sem uvršča po Toporišičevi razvrstitvi spodbujalne in vprašalne členke;
- izražajo določeno razmerje do stvarnosti, resničnosti povedanega; sem uvršča po Toporišičevi razvrstitvi možnostne oziroma verjetnostne členke ter členke mnenja, domneve, zadržka;
- se navezujejo na posamezni stavčni člen, pri čemer člen v stavku podčrtujejo, izpostavljajo; sem uvršča po Toporišičevi razvrstitvi poudarne, izvzemalne in presojevalne členke;
- ne vežejo stavkov, ampak izražajo razmerje do sobesedila; sem uvršča po Toporišičevi razvrstitvi navezovalne členke.

V nobeno od teh skupin ni uvrstila po Toporišičevi razvrstitvi čustvenih členkov in členkov zanikanja, nesoglasja, ker »ima/jo/ drugačno vlogo v stavku«, pri čemer ni opredelila, kakšna je njihova vloga (Černelič Kozlevčar, 1993: 225).

A. Skubic je ugotovil, da »s/lovenska teorija besednih vrst členke navadno opisuje po semantičnih merilih, ne pa po funkciji, ki jo igrajo v strukturi in pomenski podstavi stavka«. Po Hallidayevi angleški slovnici je določal funkcijo slovenskih členkov in jih razvrstil v dve skupini: povezovalni in modalni členki. »Zdi se, da sta njihovi funkciji v skladnji stavka predvsem dve: povezovalna (kohezijska, konektorska) in modalna. Ti funkciji sta analogni funkcijama povezovalnega in modalnega adjunkta iz teorije sistemskega funkcionalizma M. A. K. Hallidaya« (Skubic, 1999: 211). Skubic je v prispevku podrobneje analiziral le povezovalne vloge členkov.

2.2.1.2 Osnovno merilo za delitev členkov je njihova vezanost na določeno besedno vrsto oziroma stavčni člen.

I. Černelič ločuje členke, ki

- so del povedka in stojijo zlasti ob glagolu; sem uvršča po Toporišičevi razvrstitvi potrjevalne členke, členke zanikanja, nesoglašanja, možnostne, verjetnostne členke in členke mnenja, domneve;
- stojijo ob samostalniki in izrazih količine; sem uvršča po Toporišičevi razvrstitvi poudarne, izvzemalne, dodajalne in presojevalne členke.

V nobeno skupino ni uvrstila po Toporišičevi razvrstitvi navezovalnih členkov, členkov čustvovanja, zadržka, vprašalnih in spodbujalnih členkov.

Zanimiva je teoretična funkcijska delitev členkov (takrat še prislovov) na dve skupini pri J. Toporišiču (1966: 164): »Poleg takih /pravih/ prislovov pa imamo še take, po katerih se ni mogoče vprašati. Ti izražajo poseben odnos govorečega do vsebine stavka ali do posameznega njegovega dela.« (Podč. N. J.)

2.2.2 Funkcijska delitev členkov v češkem jezikoslovju

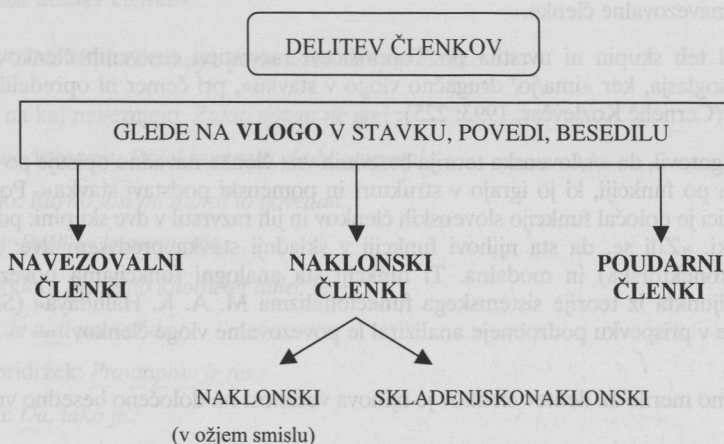
V češki slovnici (1996) delijo členke glede na njihovo vlogo in šele drugotno glede na njihov pomen. Ločijo členke, ki

- uvajajo povedi in določajo njihov naklon (vprašanje, ukaz, želja, vzklik) ali izražajo razmerje govorečega do vsebine povedi: *at, necht, kéž, což*: *At se brzo uzdraviš! Kéž se ti to podaj! Zdalipak to viš? Což o to! To je ale počasi!*;
- se praviloma rabijo kot vezniki: *Ale sluší ti to! Že se ti chce! Aby se jim tak něco stalo!*;
- nimajo vloge uvajanja stavkov; imajo pomen pritrjevanja, spodbujanja (*ano, tak dělej*), poudarjanja (*zejména, právě*) in naklonski členki (*asi snad pry*).

3 Funkcijska in pomenska delitev členkov

Osnovno merilo za delitev členkov je njihova vloga v stavku, povedi oziroma besedilu. Delitev členkov glede na njihov pomen je zaradi dejstva, da »členki nimajo stvarnega pomena /npr. *ali, da, mar* ipd./ oziroma /je/ delež tega /.../ pri različnih členkih različen /npr. *ravno*/«, drugotna (Černelič Kozlevčar, 1993: 225). Glede na to lahko govorimo o treh (funkcijskih) skupinah členkov z dvema podskupinama: navezovalni, naklonski (skladenjskonaklonski in naklonski v ožjem smislu) in poudarni členki.

Preglednica 2: Funkcijska delitev členkov.

3.1 Navezovalni členki

Členki, katerih vloga je vzpostavljati pomenska razmerja s sobesedilom, so **navezovalni členki**. To so členki, za katere J. Toporišič (1984: 384) ugotavlja, da se »po vlogi približujejo veznikom /.../«. ¹² I. Černelič (1991) je ugotovila, da členke od veznikov ločuje »p/rav dejstvo, da ne vežejo stavkov, ampak izražajo razmerje do prej povedanega ali iz okoliščin govornega položaja znanega«, pri tem pa opozarja, da »meja ni ostra in je treba še ugotoviti, kako je z vezavo med povedmi in kakšna je vloga členkov v zloženju povedi«. Za določanje pomena teh členkov moramo upoštevati sobesedilo oziroma okoliščine sporazumevanja — večinoma se pojavljajo v govorjenih besedilih.

¹² Do podobne ugotovitve je pravzaprav prišel že L. Svetec (1862) več kot sto let prej: »Tisti i, s katerim Slovenci v nekih prilikah govor začenjamo, kakor: *I kaj praviš? I pa nu daj! I no pa pojdi!* itn. ni veznik /.../« (Podč. N. J.)

Primer:

A: *Jasna, v trgovino grem.*

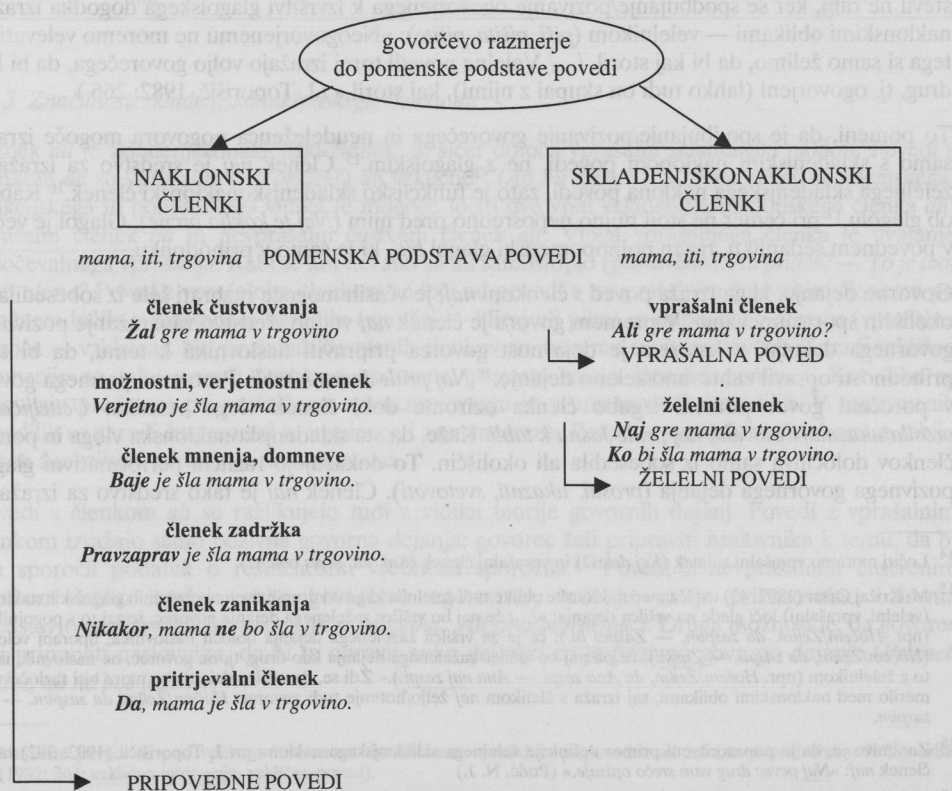
B: *Prosim? 'oprosti, kaj si rekla/nisem te slišala/lahko ponoviš ipd.'* → izraža vljudnostno vprašanje po nerazumljeni trditvi.¹³

3.2 Naklonski členki

Členki, s katerimi govorec izraža svoje razmerje do vsebine, izražene v pomenski podstavi povedi, ali do naslovnika, so **naklonski členki**. Govorčevo razmerje do povedi je opredelila M. Križaj Ortar (1997: 68): »Naklonska sestavina povedi je tista pomenska sestavina povedi, v kateri je izraženo govorčevo razmerje do stvarnosti (izseka stvarnosti), tj. njegova vednost o čem, prepričanje v kaj, sodba o čem, čustvo do česa oz. do naslovnika ali hotenje po besednem ali nebesednem dejanju.«

Glede na vlogo v povedi jih delimo na naklonske (v ožjem smislu) in skladijnskonaklonske členke. Obojim je skupna naklonska vloga, tj. z njimi govorec izraža razmerje do vsebine povedi ali naslovnika. Razlikujejo se funkcijsko: naklonski členki za razliko od skladijnskonaklonskih ne vplivajo na skladijnski naklon povedi oziroma niso sredstvo za določanje skladijnskega naklona povedi.

Preglednica 3: Funkcijsko ločevanje skladijnskonaklonskih členkov in naklonskih členkov (v ožjem smislu).

¹³ SSKJ, 1994: 1084.

3.2.1 Skladenjskonaklonski členki

Členki, s katerimi govorec vzpostavi svoje razmerje do pomenske podstave povedi in katerih vloga je skladijsko modificirati poved, tj. določati oziroma spreminjati skladijski naklon povedi, so **skladijskonaklonski členki**. V nekaterih primerih ravno členki določajo naklon povedi, npr. vprašalni členki *ali, kaj*,¹⁴ *mar*. Skladijskonaklonska moč členka se kaže v primeru *Jutri se vidimo, kajne?*, kjer pastavčno rabljeni vprašalni členek *kajne* določa naklon celotne povedi, čeprav ima prvi stavek soredja povedni naklon.

Zdi se, da se pomen (izražanje določenega govornega dejanja, npr. želje, vprašanja, ukaza, zapovedi, prošnje) in vloga povedi (tvorjenje želelnih, vprašalnih povedi) pri teh členkih močno prekrivata.

V to skupino uvrščamo po Toporišičevi razvrstitvi vprašalne in nekatere spodbujalne členke. Pomenski skupini skladijskonaklonskih členkov sta torej vprašalni (*ali, kaj*) in želelni (*naj, ko*) členki.

3.2.2 Značilnosti skladijskonaklonskega členka *naj*

J. Toporišič (1984: 385) je opredelil členek *naj* le s pomenskega vidika, ne pa tudi s funkcijskega. Členek *naj* je spodbujalni, ker spodbuja/poziva govorečega ali neudeleženca pogovora k izvršitvi glagolskega dogodka. To se formalno kaže v rabi členka *naj* ob glagolu v 1. osebi (govoreči) ali 3. osebi (neudeleženec pogovora) vseh števil. Členek *naj* se ob glagolu v 2. osebi (ogovorjeni) vseh števil ne rabi, ker se spodbujanje/pozivanje ogovorjenega k izvršitvi glagolskega dogodka izraža z naklonskimi oblikami — velelnikom (*piši, pišita, pišite*): »Neogovorjenemu ne moremo veleovati, za tega si samo želimo, da bi kaj storil. /.../ Velelne povedi torej izražajo voljo govorečega, da bi kdo drug, tj. ogovorjeni (lahko tudi on skupaj z njimi), kaj storil.« (J. Toporišič, 1982: 266.)

To pomeni, da je spodbujanje/pozivanje govorečega in neudeleženca pogovora mogoče izraziti samo s skladijskim naklonom povedi, ne z glagolskim.¹⁵ Členek *naj* je sredstvo za izražanje želelnega skladijskega naklona povedi, zato je funkcijsko skladijskonaklonski členek.¹⁶ Rabi se ob glagolu,¹⁷ pri čemer ne stoji nujno neposredno pred njim (*Naj te koklja brne*). Glagol je vedno v povednem sedanjiku, razen polnopomenski glagol *biti*, ki je samo v prihodnjiku.

Govorno dejanje, ki ga izraža poved s členkom *naj*, je včasih mogoče razbrati šele iz sobesedila ali okoliščin sporazumevanja. V premem govoru je členek *naj* vedno sredstvo za izražanje pozivnega govornega dejanja, v katerem je dejavnost govornika pripraviti naslovnika k temu, da bi ta v prihodnosti opravil zahtevano/želeno dejanje:¹⁸ *Naj pride Jasna k tabli*. Pretvorba premege govora v poročani govor pomeni izgubo členka oziroma dobi členek vlogo veznika: *Učiteljica je prosila/ukazala/svetovala, naj pride Jasna k tabli*. Kaže, da sta skladijskonaklonska vloga in pomen členkov določljiva samo iz sobesedila ali okoliščin. To dokazujejo različni performativni glagoli pozivnega govornega dejanja (*prostiti, ukazati, svetovati*). Členek *naj* je tako sredstvo za izražanje

¹⁴ Ločiti moramo vprašalni zaimbek (*Kaj delaš?*) in vprašalni členek (*Kaj 'ali' je res bolan?*).

¹⁵ M. Križaj Ortar (1997: 42) uvršča med naklonske oblike tudi želelnik, ki ga od drugih dveh nepovednih glagolskih naklonov (velelni, vprašalni) loči glede na vršilca dejanja: »/.../ če naj bo vršilec zaželenega dejanja govorec, izrazi to s pogojnikom (npr. *Hočem/Zelim, da zaspim. — Zaspal bi.*); če je za vršilca zaželenega dejanja določil naslovnika, uporabi velelnik (*Hočem/Zelim, da zaspim. — Zaspil.*); če pa naj bo vršilec zaželenega dejanja kdo drug, tj. ne govorec, ne naslovnik, izrazi to z želelnikom (npr. *Hočem/Zelim, da Ana zaspil. — Ana naj zaspil.*).« Zdi se, da vršilec dejanja ne more biti razločevalno merilo med naklonskimi oblikami, saj izraža s členkom *naj* željo/hotenje tudi govorec: *Hočem/Zelim, da zaspim. — Naj zaspim.*

¹⁶ Zanimivo je, da je ponazoritveni primer definicije želelnega skladijskega naklona pri J. Toporišiču (1992: 382) ravno členek *naj*: »*Naj pevec drug vam srečo opisuje.*« (Podč. N. J.)

¹⁷ I. Černelič (1991: 82) je ugotovila, da nekateri členki nastopajo zlasti ob glagolu oziroma povedku. Imenuje jih naklonski členki.

¹⁸ Prim. M. Bešter, 1994: 47.

prošnje, želje, ukaza, nasveta in v vseh primerih izraža pozivnost ali spodbujanje naslovnika, skladijski naklon pa je želelni.

Členek *naj* lahko določa tudi vprašalni skladijski naklon: *Naj grem domov?* V tem primeru pravzaprav členek *naj* prevzame vlogo vprašalnega členka *ali*.

Preglednica 4: Značilnosti skladijskonaklonskega členka *naj*.

Členek	Vezanost na besedno vrsto	Primeri	Raba	Stavčni ustreznik	Govorno dejanje	Uvrstitev	
<i>naj</i>	glagol <i>biti</i> v prih.	<i>naj bom prva</i>	del stavka	dovoliti/ pustiti, da hoteti, ukazati, da	pozivno	pomenska	funkcijska
	glagol v poved. sed. 1. os. ed. (govoreči) dv. mn. 3. os. ed. (neud. pog.) dv. mn.	<i>naj grem</i> <i>naj greva</i> <i>naj gremo</i> <i>naj gre</i> <i>naj gresta</i> <i>naj gredo</i>				spodbujalni členek	skladijskonaklonski členek (želelni)
					vprašalni členek 'ali naj'		

3.2.3 Značilnosti skladijskonaklonskega členka *ali*

Členek *ali* je skladijskonaklonski členek, in sicer določa vprašalni skladijski naklon. Povedi s členkom *ali* so vprašalne (*Ali prideš?*) ali vzključne¹⁹ (*Ali mi zgineš!*). S formalnega, skladijskega, funkcijskega in pomskega vidika je mogoče ločiti dve vrsti skladijskonaklonskega členka *ali*: vprašalni členek *ali* in nevprašalni čustveni členek *ali*. Vloga vprašalnega členka je uvajanje odločevalnega vprašanja. Rabi se kot del stavka ali samostojno (pastavčno): *Ali prideš?* — *To je tvoj mož, ali ne?* Poved z vprašalnim členkom se loči od povedi z nevprašalnim čustvenim členkom po končnem ločilu v zapisanem besedilu (vprašaj — klikaj ali pika) in intonaciji v govoru (vprašalna rastoča — vzključna). Nevprašalnih čustvenih členkov ne moremo rabiti pastavčno. Zaradi vzključne intonacije so take povedi čustveno obarvane, pogosto imajo ironični pomen.²⁰ Kot take se pojavljajo predvsem pri praktičnem sporazumevanju in v umetnostnih besedilih. V znanstvenih besedilih so zaradi čustvenosti in ironičnosti zaznamovane. Povedi z vprašalnim členkom se rabijo v vseh funkcijskih zvrsteh nezaznamovano.

Povedi s členkom *ali* se razlikujejo tudi z vidika teorije govornih dejanj. Povedi z vprašalnim členkom izražajo samo pozivna govorna dejanja: govorec želi pripraviti naslovnika k temu, da bi mu sporočil podatek o resničnostni vrednosti sporočila.²¹ Povedi z nevprašalnim čustvenim členkom lahko izražajo neko govorečvo ugotovitev, vedenje; to je prikazovalno oziroma predstavitveno govorno dejanje (*Ali si pametna.*; *Ali smo se smejali.*). Druga možnost je, da govorec želi pripraviti naslovnika, da bi ta opravil neko dejanje; to je pozivno govorno dejanje (*Presneti mulec, ali ne boš jedel!*).

¹⁹ Vzključne povedi so pod vplivom čustvenosti modificirane vprašalne, pripovedne ali želelne povedi. Prim. J. Toporišč (1992: 361; vzključna intonacija, vzključna poved).

²⁰ Čustvenost stavka z nevprašalnim čustvenim členkom nasproti vprašalnim členkom loči SSKJ s kvalifikatorjem eksp. (ekspresivno), ki označuje »močno čustveno obarvane besede, pomen ali zveze«. (SSKJ, 1994: Uvod; podč. N. J.)

²¹ Prim. O. Kunst Gnamuš, 1984: 85.

Preglednica 5: Značilnosti skladenjskonaklonskega členka ali.

Členek	Raba	Primeri	Stavčni ustreznik	Govorno dejanje	Uvrstitev
ali	pastavek del stavka	<i>To je tvoj mož, ali ne? Ali te ni nič sram?</i>	to je gotovo te vprašam	pozivno	vprašalni
	del stavka	<i>Ali bo gledal! Ali si pameten! Ali bo mir!</i>	to lahko rečem to ukazujem	prikazovalno pozivno	nevprašalni čustveni

3.3 Naklonski členki (v ožjem smislu)

Členki, s katerimi govorec izraža svoje razmerje do vsebine povedi oziroma naslovnika, a ne vplivajo na skladenjski naklon povedi, so **naklonski členki**.²² I. Černelič Kozlevčar (1993: 224) je opredelila naklonske členke kot členke, ki »izražajo možnost, verjetnost, mnenje, domnevo, zadržek /in jim/ je skupno to, da izražajo določeno razmerje do stvarnosti, resničnosti povedanega«. Neupravičeno je iz te skupine izločila členke čustvovanja in zanikanja, saj tudi ti izražajo govorcevo razmerje do povedi.²³

Funkcijsko so ti členki večinoma del povedka: *Jasna je baje bolna*.

Pomenske skupine naklonskih členkov so:

- Členki čustvovanja: z njimi izraža govorec svoje duševnostno stanje (veselje, ljubezen, sovraštvo, navdušenje, prezir, občudovanje, zavist, zasmeh, ironijo ipd.): *žal, dobro, hvala bogu; Da me moreš tako jeziti!*
- Členki, s katerimi govorec pritrjuje naslovniku/sebi oziroma soglaša z njim:
 - pritrjevanje brez pridržka: *Seveda, vem, da je hudo.; Res/Gotovo, predaleč je šel.; Pri delu nam boš pomagal? Kakopa (k)/Kajpa(k)/Kajpada.; Si pripravljen? Ja/Da.; Me vzameš s sabo? Menda ja.*²⁴
 - pritrjevanje s pridržkom: *Strokovnjak res/sicer ni, nekaj pa le ve;*²⁵ *No, da/ja, pa pridi jutri;*²⁶ *Bi še kos potice? Saj ni treba;*²⁷ *Mislijo, da obvladujejo položaj. Že, toda ne bodo ga dolgo;*²⁸ *Mislim, da je vse povedal. Morda; Premalo znaš. Že mogoče, tovariš.*
- Členki, s katerimi govorec izraža svoje prepričanje o čem oziroma želi z njimi prepričati naslovnika/sebe o čem: *Ti se ga boš seveda še spomnil.; Tu je res dolgčas;*²⁹ *Takemu delu gotovo ne bo kos; Nisem jaz kriv, zares ne; Ni še prišel, verjetno je zaspal; Mogoče je pa res.*
- Členki, s katerimi govorec izraža svoje stališče do česa: *Baje so se zelo bogati; Recimo, da začne greti; Zakaj že odhaja?*³⁰

²² To je ugotovila že O. Kunst Gnamuš (1984: 72): »Svoje razmerje do sporočene vsebine, stopnjo verjetja, lahko izrazi /sporočevalec/ z naklonskimi prislovi ali členki: *Verjetno/Mogoče/Nedvomno/Zagotovo je Mojca noseča.*«

²³ Prim. J. Toporišič (1992: 19): čustvenostna določitev; (146): nikalna določitev pomenske podstave in M. Križaj Ortar (1997: 68).

²⁴ Prim. SSKJ, 1994: 539: »3. v medmetni rabi izraža soglasje, pritrjevanje brez pridržka«.

²⁵ Prim. SSKJ, 1994: 1161, 1216: »izraža rahlo omejitve, pridržek«.

²⁶ SSKJ, 1994: 112, 353: »izraža obotavljanje, pomislek«.

²⁷ SSKJ, 1994: 1188: »6. izraža soglasje, (zadržano) pritrjevanje«.

²⁸ SSKJ, 1994: 1698: »17. v medmetni rabi izraža zadržano pritrjevanje«.

²⁹ SSKJ, 1994: 1161: »2. ekspr. izraža podkrepitve trditve«.

³⁰ Za členek *že* je O. Kunst Gnamuš (1986) ugotovila, da »izraža neskladje med pričakovanjem in dejanskostjo«.

5. Členki, s katerimi govorec zanika veljavnost trditve oziroma označi predmetno vsebino za neveljavno ali ne soglaša z naslovnikom: *Ne hodi domov.; Tega nikakor ne morem narediti.; S to izjavo ni škodil samo sebi, nasprotno, to bo škodilo vsemu kolektivu.*³¹

Med naklonske členke (v ožjem smislu) uvrščamo po Toporišičevi razvrstitvi členke čustvovanja, možnostne in verjetnostne členke, členke mnenja, domneve, zadržka, zanikanja in pritrjevalne členke.

3.4 Poudarni členki

Členki, ki so skladenjsko del stavčnega člena v povedi, so **poudarni členki**. Stojijo lahko ob vseh predmetnopomenskih besedah (samostalniški in pridevniški besedi, glagolu, prislovu in povedkovniku). Taki so členki *predvsem, celo, samo, le, vsaj, tudi, skoraj*. Najmanj so poudarni členki vezani na glagol (*ravno, prav, posebno, komaj, približno, tako*) in povedkovnik (*posebno, zlasti, komaj, približno, tako*) oziroma povedek.³² Stavčni člen, ob katerem stoji poudarni členek, dobi v povedi določen pomenski odtenek: *Jasna in Tina sta prijateljici. Včeraj je šla Tina na rojstni dan. Tam je bila tudi Jasna.* → *Na rojstnem dnevu sta bili Tina in Jasna.* Stavki s poudarnimi členki so skladenjsko okrepljeni nasproti stavkom brez členkov.³³ V to skupino uvrščamo po Toporišičevi razvrstitvi poudarne, presojevalne, dodajalne in izvzemalne členke. To so tudi pomenske skupine poudarnih členkov.

Literatura

Bešter, Marja (1994). Tip besedila kot izrazilo sporočevalčevega namena. Uporabno jezikoslovje, 44–52.

Černelič, Ivanka (1991). Členek kot besedna vrsta. Jezikoslovni zapiski 1, 73–85.

Černelič Kozlevčar, Ivanka (1993). O delitvi členkov. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 3, 213–225.

Dular, Janez in Korošec, Tomo (1994). Slovenski jezik 3, Maribor: Obzorja.

Havranek, Bohumil in Jedlička, Alois (1996). Stručná mluvnice česká. Praha: Fortuna.

Jakop, Nataša (2000). Vezanost poudarnih členkov na določeno besedno vrsto oziroma stavčni člen. Jezikoslovni zapiski 6, 67–80.

Korošec, Tomo (1981). Besediloslovna vprašanja slovenščine. XXVII. Seminar slovenskega jezika literature in kulture. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 173–188.

Križaj Ortar, Martina (1997). Poročani govor v slovenščini (skladenjsko-pragmatični vidik). Doktorska disertacija. Ljubljana.

Kunst Gnamuš, Olga (1984). Govorno dejanje — družbeno dejanje: komunikacijski model jezikovne vzgoje. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Kunst Gnamuš, Olga (1986). Razumevanje in tvorjenje besedila. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Petrič, Teodor (1993). Stavki z naklonskimi členki kot okrepljene skladenjske zgradbe. Jezik tako in drugače. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 252–262.

³¹ Členek *nasprotno* je v SSKJ (1994: 627) obravnavan neustrezno kot podgeslo pridevnika *nasproten -tna, -o* z oznako prislova. Od prislova se loči po skladenjski rabi: členek je le v samostojni, pastavčni rabi, sicer je lastnostni prislov: *nasprotno delovati*.

³² Podrobneje je vezanost poudarnih členkov na določeno besedno vrsto oziroma stavčni člen obravnavala N. Jakop, 2000.

³³ O tem prim. T. Petrič, 1993: 252.

- Petrič, Teodor (1995). Naklonski členki v nemščini. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- Skubic, Andrej (1999). Ogled kohezijske vloge slovenskega členska. *Slavistična revija* 2 (47), 211–238.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (1994). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Sveteč Podgorški, Luka (1862). O členkih. *Novice*, 407, 415, 427.
- Toporišič, Jože (1966). *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože (1974). Kratko oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika. *Slovenski jezik, literatura in kultura*, 29–50.
- Toporišič, Jože (1982). *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože (1984). *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože (1991). Členki in njihovi stavčni ustrezniki. XXVII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 3–16.
- Vidovič Muha, Ada (1984). *Nova slovenska skladnja J. Toporišiča*. *Slavistična revija* 2 (32), 142–155.
- Vidovič Muha, Ada (1992). Slovnicična obvestilnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Zbornik Slavističnega društva* 3, 35–49.
- Vidovič Muha, Ada (1999). Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja: Poudarek na komunikacijskem vidiku Slovarja slovenskega knjižnega jezika. 35. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 7–26.

Nataša Jakop

UDK 811.163.6'367.635

SUMMARY

A FUNCTIONAL CLASSIFICATION OF PARTICLES: CHARACTERISTICS OF MODAL PARTICLES

Particles are non-inflectional words with no object meaning, no grammatical meaning, and no corresponding question-word. They do not function as a clause element, but are rather used either as independent clauses or as parts of a clause element. Some semantic groups of particles have a similar function in the clause, sentence, and text; therefore it seems appropriate to categorise them into three or four (functional) groups: cohesive, modal, mood, and emphatic particles.

The particles *naj* and *ali* are means for expressing the optative and interrogative moods respectively. The particle *naj* is used only with verbs in the first or third persons of all three numbers. Syntactically, it is part of the predicator. It expresses instigation of/ appeal to the speaker(s) or a person/ persons not participating in the conversation. Semantically, it is a means for expressing a request, wish, order, or piece of advice.

The particle *ali* used either as a non-verbal clause or as part of a clause (part of the predicator) and performing an appellative (interpersonal) function is an interrogative particle. The particle *ali* used only part of a clause (part of the predicator) and performing either an appellative (interpersonal) or a representational function is a non-interrogative emotive particle. The meaning of sentences with a non-interrogative emotive particle is frequently ironic. Such sentences are particularly common in con-

versation (both in everyday communication and in literature). Sentences with the interrogative *ali* are used as unmarked syntactic patterns in all functional genres.

Modal particles (which do not change the mood of the clause) are used to express the speaker's emotional state, to agree with the addressee/ oneself (with or without reservation), to express one's opinion about something or to try and convince the addressee/ oneself about something, to express one's point of view about something, to deny the truth-value of a statement, to denote a content as not true, or to disagree with the addressee. The meaning of these particles can mostly be determined only on the basis of context. E.g., the particle *res* can be used to agree without reservation (*Res, predaleč je šel.* = Indeed, he went too far.) or with reservation (*Strokovnjak res ni, nekaj pa le ve.* = He may not be an expert, but he does know a thing or two.), to express the speaker's belief about something, or to attempt to convince the addressee about something (*Tu je res dolgčas, se ti ne zdi?* = It's really boring here, isn't it?; *Nisem jaz kriv, res ne.* = It wasn't my fault, it really wasn't.)

Particles are a complex group of words and to give just their semantic value in a dictionary is not enough. They should be treated also in terms of their function in text. Such analysis also makes it easier to distinguish them from other parts of speech.